

משפט, חברה ותרבות בתקופת המנדט

Assaf Likhovsky, *Law and Identity in Mandate Palestine*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2006, 312 pp.

ספרו של אסף לחובסקי על משפט וזהות בתקופת המנדט תורם תרומה חשובה להבנת ההיסטוריה של המשפט בארץ והקשרים המורכבים שבין המשפט, החברה והתרבות. הספר, שמסכם יותר מעשר שנות מחקר, מקיף מגוון נושאים רחב: מניתוח עבודת החקיקה של השלטון המנדטורי, דרך דיון בבתי המשפט ובחינוך המשפטי של התקופה ועד ניתוח הכתיבה האקדמית ועולם הרעיונות של העילית המשפטית.

ההיקף הרחב של הספר מאפשר לחובסקי לחקור הן את המשפט שיצר השלטון הבריטי והן את יחסן של הקהילה היהודית והקהילה הערבית בארץ למשפט. אולם המחבר אינו מסתפק בדיון נפרד בשלוש הקבוצות שחיו בארץ בתקופת המנדט, אלא גם מבקש להראות – וזהו חידוש חשוב של הספר – את קווי הדמיון וההשקה שבין הקהילות השונות. ראשית, הוא מבקש לצמצם את תחולתה של טענת הקהילות הנפרדות, שקנתה שבייתה בכתיבה הסוציולוגית ובהיסטוריוגרפיה של תקופת המנדט.¹ בזירה המשפטית, מראה לחובסקי, נפגשו ופעלו יחדיו

בריטים, יהודים וערבים. מעבר לעובדה שהחוק חל באופן אחיד על כלל האוכלוסייה, נפגשו בני כל הקבוצות גם בבתי המשפט השונים ובבית הספר המנדטורי למשפטים (הגם שברוב שנות פעילותו נוהלו בו הלימודים בכיתות נפרדות ליהודים ולערבים). שנית, הדוגמאות למגע קרוב ולדמיון בין הקהילות השונות מאפשרות למחבר לתקוף את התפיסה של כמה היסטוריונים 'חדשים' וסוציולוגים 'ביקורתיים', שהבריטים והיהודים השליטו על האוכלוסייה המקומית הערבית קולוניאליזם אירופי כפול.² בעולם המשפט המנדטורי אמנם היה דמיון בתרבות ולעיתים אף באינטרסים הפוליטיים של הבריטים והיהודים, אך היה בו גם פער בין השליטים והקולוניאליים ובין נתיניהם הארץ-ישראלים, ומנגד היה דמיון בין תושביה היהודים לתושביה הערבים של הארץ. לכן, מסכם לחובסקי, ככל שבמשפט עסקינן, אין לדבר על קהילות נפרדות או על קולוניאליזם כפול.

לחובסקי עוסק במשפט לא רק כמקום מפגש של קהילות שונות, אלא בעיקר כזירה תרבותית. נקודת המוצא הרעיונית של החיבור היא שהמשפט אינורק אמצעי להסדרת החברה ולפתרון סכסוכים, ובוודאי אינו רק מכשיר כוחני שבאמצעותו כופים השלטון והעיליות את מרותם על האוכלוסייה הרחבה. תחת זאת הספר מנתח את המשפט כסוכן של זהות ותרבות. בהיותו מערכת נורמטיבית שנועדה לכוון את התנהגותה של האוכלוסייה, המשפט מבטא את ערכיה של החברה שבתוכה הוא פועל, ובתוך כך גם את זהותם של המעורבים במשפט – של מנסחי המשפט, של מפרשיו, של הגורמים האוכפים אותו ושל האנשים שאמורים לפעול לפיו.

2 לתפיסה זו ראו למשל: R. Shamir, *The Colonies of Law: Colonialism, Zionism, And Law In Early Mandate Palestine*, Cambridge 2000

1 לדוגמה בולטת לתזה זו ראו: ד' הורביץ ומ' ליסק, מישוב למדינה: יהודי ארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית, תל-אביב תשל"ח.

באחד הפרקים המעניינים ביותר בספר לחובסקי דן בחקיקה הבריטית שאסרה על נישואי קטינים ועל עבודת ילדים בארץ כביטוי להתמודדות המורכבת של הזהות האירופית עם הילידים בארץ-ישראל: מחד גיסא האמינו הבריטים שקיים פער תרבותי עמוק בין האירופים לבין תושבי הארץ, ועל כן לא ראו טעם בהחלת חלק גדול מהנורמות המשפטיות שלהם בארץ-ישראל (או באכיפתן של נורמות אלה לאחר שנחקקו בארץ), ומאידך גיסא בתור אירופים נאורים ראו צורך לחנך את הילידים ולהעלות את רמתם המוסרית לרמה אירופית.

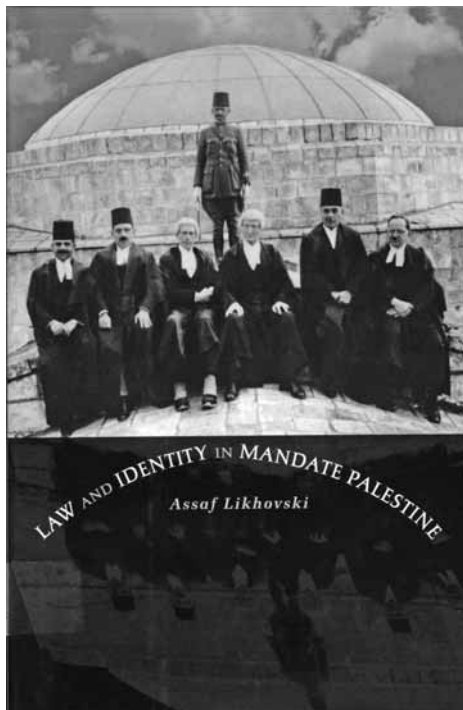
כדי להדגיש את הדמיון והסימטרייה שביחסן של הקהילות השונות למשפט מחולק הספר לשלושה חלקים, המוקדשים כל אחד לקבוצה אחרת. החלק הראשון עוסק בהשפעת תדמיתם העצמית של האנגלים והדרך שבה תפסו את היהודים והערבים על עיצוב מערכות בתי המשפט בארץ-ישראל, על פסקי הדין של השופטים הבריטים בארץ, על תהליכי החקיקה, על הפקידות המשפטית המנדטורית ועל היזמה (שהייתה חריגה בנוף האימפריאלי) להקים בירושלים בית ספר למשפטים. החלק השני מוקדש ליישוב היהודי ופורש את התחבטויותיה התרבותיות של חברת המשפט העברי בבואה לכונן (ולמעשה להמציא) משפט עברי, ואת הגישות השונות בקרב העילית המשפטית היישובית כלפי ניסיונות אלה; גישות אלה שיקפו אף הן מתח בין רצון למודרניזציה ואירופיזציה ובין רצון לשמר, לחזק – ואף להמציא מחדש – את המסורת המשפטית היהודית. החלק האחרון, והקצר מכולם, דן באוכלוסייה הערבית בארץ ומציג את לכטי הזהות הערבית המודרנית ואת ביטוייהם בשדה המשפט. בחלק זה מתוארים חייו הקצרים של כתב-העת המשפטי הערבי היחיד בתקופת המנדט, ונדון תפקידו של המשפט בעיצוב גבולות הקולקטיב הלאומי-התרבותי, כפי

שלוש הקהילות שהרכיבו את החברה המנדטורית התחבטו בבעיות זהות דומות בכסיסן, ואלה באו לידי ביטוי במשפט. ההתלבטויות בעניין הזהות נבעו בעיקר מן המעבר למודרנה, כלומר מהמתח שבין שמירה על המסורת (הדתית והאחרת) לבין אימוצם של דפוסי מחשבה והתנהגות מודרניים. התחבטות זו, שהיא במידה כזו או אחרת מנת חלקה של כל חברה מודרנית, הן בעולם המערבי והן מחוצה לו, לא פסחה על הבריטים ועל נתיניהם היהודים והערבים בפלשת'נה-א"י. זו הסיבה שעל אף ההבדל שבין שולטים לנשלטים ועל אף השוני והיריבות שבין היהודים לערבים בארץ, קיים בסופו של דבר דמיון רב מאוד ביחסן של שלוש הקהילות למשפט.³

לחובסקי מראה כי המתח שבין השאיפה למודרניזציה ובין הרבקות בזהות המסורתית (האמתית או המומצאת) התבטא בניסיונותיהם הדומים של היהודים והערבים בארץ לכונן משפט לאומי (או לפחות קהילתי) מודרני. מתח זה השפיע גם על היחס המורכב של שתי הקבוצות למשפט הבריטי: הן היהודים והן הערבים ראו במשפט הבריטי גורם חשוב של קדמה ובה בשעה התנגדו לו בשל היותו גורם תרבותי ופוליטי זר. גם המשפט המנדטורי הושפע מהתדמיות התרבותיות של הבריטים – תדמיות שלהם עצמם ותדמיות של הילידים – ומן השאלה במה מתבטאת האנגליות של המשפט המנדטורי והשלטון המנדטורי.

3 במוכן זה טענתו של לחובסקי מזכירה את זו של ההיסטוריונית והאנתרופולוגית האמריקנית לורן בנטון. בנטון הראתה שמכיוון שבכל האימפריות הקולוניאליות המודרניות התפתחה מערכת משפטית רב מרכזית (מולטיצנטרית) נוצרו דמיון והמשכיות בין התרבויות המשפטיות שהתפתחו באימפריות השונות. ראו: L. Benton, *Law and Colonial Cultures: Legal Regimes in World History, 1400-1900*, Cambridge 2002

עמימותו של המושג גם לבעיה שניתן לכנותה אימפריאליזם של הזהות. מאחר שמושג הזהות עמום ופרוץ, העיסוק בזהות נוטה לעתים להתפשט ולהאפיל על דיון בגורמים אחרים שהשפיעו על ההיסטוריה. לחובסקי נזהר היטב

שהוא עולה מספר על המשפט הברדוי שכתב פקיד ערבי בממשל המנדטורי. לעומת הדיון הרחב בשני החלקים הראשונים, היקפו הצר של החלק השלישי מותיר ללא פתרון שאלות רבות הנוגעות לזהות הערבית הפלסטינית וליחסה של החברה הערבית למשפט. המחבר מכיר בבעיה ומסביר שהדבר נובע ממיעוט המקורות הערביים, שאינו מאפשר פרישה רחבה של הנושא המורכב. על אף ההיקף הצר, יש לברך את המחבר על המחקר החלוצי של תפיסת המשפט של ערביי הארץ בתקופת המנדט.

חשיבותו של הספר כאמור בסטייתו מן הגישה הרואה במשפט אמצעי הסדרה גרדא או כוח, ובראייתו במשפט סוכן של זהות. זהו מקור כוחו של הספר, אך יש בכך גם נקודת חולשה מסוימת. זהות היא מושג אמורפי ועל כן קשה להגדרה. המחקרים העוסקים בזהות טוענים פעמים רבות שזהותנו מתבטאת בכל מחשבותינו ומעשינו, שהיא מעצבת את חיינו, אך בו בזמן גם מכוננת ומשתנה באופן תדיר. לפי גישה זו – מלוא כל הארץ זהות. המחבר אמנם מנסה להתמודד עם בעיה זו במבוא. ניכר שהוא מכיר היטב את הספרות הענפה העוסקת בזהות, אך כמעט אין הוא דן ישירות בשאלות התאורטיות כיצד מתפתחת זהות, כיצד היא משתנה, האם אפשר להבחין בשינויי זהות וכיצד ניתן לעשות זאת, מה הקשר שבין זהות ובין פוליטיקה וכיוצא באלה שאלות. בעייתיות זו באה לידי ביטוי בעיקר בדיון על החברה הערבית – למשל לא נתבררו מספיק המתחים שבין זהות פאן-ערבית לבין זהות מקומית (למעט דיון קצר בפרק העוסק בספר על המשפט הברדוי) או בין זהויות דתיות שונות בקרב ערביי ישראל. לכן לא ברורות די הצורך הדרכים שבהן השפיעו שאלות הזהות על ההתנהלות הפוליטית-המשפטית של החברה הערבית. במחקרים העוסקים בזהות מובילה לפעמים

תצלום שער ספרו של ליחובסקי: שופטי בית המשפט העליון בארץ-ישראל על גג בית המשפט העליון במגרש הרוסים בירושלים (1925). במרכז הנשיא הייקרפט וסגנו קורי; מימין גד פרומקין; שלושת השופטים הערבים: ג'אראללה, ח'אלדי וח'יאט

שלא ליפול למלכודת זו, אך בכמה מקומות נדמה שכדאי היה להרחיב את הדיון ההיסטורי מעבר לשאלת הזהות. כך למשל אין ספק שלתרמויות הקולוניאליות ולחיבוטי הזהות של השופטים הבריטים בבית המשפט העליון המנדטורי היה תפקיד חשוב בעיצוב פסקי הדין שלהם. אפס, לא השינוי בתפיסות הזהות והתרבות של השופטים הוא ההסבר העיקרי לשינוי העמוק שהתחולל בפסיקה המנדטורית באמצע שנות השלושים, עם החדרתן הנרחבת של נורמות בריטיות למשפט הארץ-ישראלי. לחובסקי אמנם מזכיר בקצרה גורמים נוספים שהביאו להאצת תהליך

האנגלוז של המשפט הארץ־ישראלי באמצע שנות השלושים, אך היה מקום לדון למשל בהתעצמותו של היישוב היהודי ובהתפתחותה הכלכלית של הארץ בשנות השלושים, ביצירתו של מעמד בינוני ארץ־ישראלי מפותח ובעל תודעה אזרחית ובתנאים החדשים שנוצרו במזרח התיכון ובזירה הבין־לאומית. חיבוטי הזהות של השופטים באותן שנים אכן העידו על התמורות ההיסטוריות, והשופטים הם כמובן שהחזירו בפסיקותיהם את המשפט האנגלי לדין הארץ־ישראלי, אך ספק אם שאלות הזהות והתרבות היו כוח מרכזי ביצירתן של התמורות המפליגות שהובילו להאצת האנגלוז של המשפט.

ההתמקדות בזהות על חשבון עיון בתפקידם ההיסטורי של הפוליטיקה, הכלכלה והגורמים הסביבתיים מאפיינת את המחקר במדעי הרוח והחברה בשלושת העשורים האחרונים. עם זאת אף על פי שהספר מתמקד בניתוח הקשר שבין זהות למשפט, ניכר שמחברו אינו רואה בשאלת הזהות את חזות הכול. לחובסקי טוען שהתייחסות מעמיקה לשאלות של זהות ותרבות מוסיפה נדבך חשוב להבנת תופעת הקולוניאליזם ולהכרת המשפט והחברה בתקופת המנדט. ספרו מוכיח בכירור טענה זו, ובכך תורם תרומה חשובה ומבורכת למחקר המתפתח של ההיסטוריה של המשפט הישראלי.